

Ab Flipse, Lezing gehouden bij de aanvang van werkzaamheden als universiteitshistoricus van de Vrije Universiteit op de 'Middag van de VU-historie', 20 juni 2013

De VU schrijft geschiedenis

De nieuwe universiteitsgeschiedenis en de toekomst van het VU-verleden

Mijnheer de rector magnificus, beste aanwezigen, geïnteresseerden in de VU-geschiedenis,

Nadat ik vorige maand werd benoemd tot universiteitshistoricus van de Vrije Universiteit, was een van de eerste dingen die ik deed een nieuw twitteraccount aanmaken: @VUhistoricus. In mijn functieomschrijving staat onder meer de opdracht om de geschiedenis van de Vrije Universiteit levend te houden en toegankelijk te maken voor een breed publiek; en gebruik van *social media* leek mij daarvoor een uitstekend middel. Al snel kwam er een reactie van twitteraccount @JongeHistorici: 'Heeft @VUAmsterdam zichzelf al geschiedenis verklaard?! Of is de @VUhistoricus er juist om aan te zetten tot "herbronning"? Hoe dan ook #FF"¹

Hiermee zitten we bij het onderwerp van mijn verhaal vanmiddag: wat doet een universiteitshistoricus, en in het bijzonder wat gaat *deze* universiteitshistoricus doen? Nog snel even de geschiedenis op papier zetten voordat de VU er niet meer is? In het verleden op zoek naar inspiratie, of misschien zelfs naar 'het wezen' van de universiteit? Is de universiteitsgeschiedenis misschien relevant in de huidige discussies over de toekomst van de universiteit?

Ik zal eerst, voor wie mij nog niet kent, kort iets over mezelf vertellen. Daarna zal ik een schets geven van recente ontwikkelingen in de discipline universiteitsgeschiedenis. Dan zal ik ingaan op de geschiedschrijving van de VU: wat is er al gebeurd; wat is mijn program voor verder onderzoek; en wat is de relevantie daarvan in het heden?

Persoonlijk

Achter dit bureau schreef ik de afgelopen jaren mijn proefschrift. Zoals u ziet is hier nog geen *clean desk policy* en *flex werken* ingevoerd. Voor uw ogen ziet u iets wat in een groot deel



¹ <https://twitter.com/JongeHistorici/status/335410453608022016>

van de VU al ‘geschiedenis’ is. Dit is ook om een andere reden een historisch object. Het bureau behoorde ooit toe aan de wetenschapshistoricus Reijer Hooykaas. Hooykaas was van 1946 tot 1971 verbonden aan de VU. Zijn bureau overleefde een verhuizing van het oude laboratorium aan de De Lairessestraat naar de De Boelelaan en een groot aantal interne verhuizingen. Het is wellicht onvermijdelijk dat ook dit bureau een keer geruimd wordt, maar dit stukje erfgoed is nu in ieder geval op de foto vastgelegd.

Van 1997 tot 2002 studeerde ik natuurkunde en wetenschapsfilosofie, hier aan de VU. Daarna kwam ik in de wetenschapsgeschiedenis terecht. In de aanloop naar het VU-lustrum 2005 schreef ik een boek over de geschiedenis van de afdeling Natuurkunde aan de VU.² De bètafaculteit werd gestart in 1930, vijftig jaar na de stichting van de VU. In mijn boek staat de persoon van Gerard Sizoo centraal, die op 29-jarige leeftijd hoogleraar werd en tot op hoge leeftijd actief zou blijven. In wat volgt zal ik verschillende voorbeelden uit de bètahoek aanhalen omdat ik daar het best in thuis ben, wat niet betekent dat ik me daar in de komende jaren toe zal beperken.

Na het schrijven van dit boek, ben ik met verschillende projecten bezig geweest, binnen en buiten de VU, heb artikelen gepubliceerd, en heb aan mijn promotieonderzoek gewerkt. Inmiddels ben ik dus benoemd als universiteitshistoricus binnen de Faculteit Letteren, waarmee mijn transformatie van fysicus tot historicus weer een stapje verder is.

Universiteits- en wetenschapsgeschiedenis: professionalisering

Nu eerst iets over de discipline universiteitsgeschiedenis. Universiteitsgeschiedenis was lange tijd vooral opdrachtgeschiedenis. Ter gelegenheid van lustra verschenen gedenkboeken, waarin vooral de wetenschappelijke hoogtepunten van de universiteiten centraal stonden. Inmiddels is er al enkele decennia een veel serieuzere vorm van universitaire geschiedschrijving opgekomen. Daarin werden (en worden) universiteiten vanuit een meer sociaal-historisch perspectief bestudeerd. In zijn oratie uit 2003 omschrijft de Utrechtse universiteitshistoricus Leen Dorsman deze ‘nieuwe universiteitsgeschiedenis’ als volgt: ‘De nieuwe universiteitsgeschiedenis zou veel meer dan vroeger een geschiedenis moeten zijn waarin niet zozeer de intellectuele prestaties van de universiteiten centraal stonden, als wel de maatschappelijke inbedding. Niet langer moest de universiteit als autonome institutie worden gezien, maar als een instelling die bestond in wisselwerking met haar omringende maatschappij.’³

² Ab Flipse, *Hier leert de natuur ons zelf den weg. Een geschiedenis van natuurkunde en sterrenkunde aan de VU* (Zoetermeer 2005).

³ Leen Dorsman, *Een hippopotamus in toga en andere hooggeleerden. Utrechtse professoren 1815-1940. Oratie Utrecht* (Utrecht 2003), 5.

Ondertussen groeiden universiteitsgeschiedenis en wetenschapsgeschiedenis naar elkaar toe. Waar de wetenschapsgeschiedenis vanouds sterk ideeënhistorisch was, beschouwt ze wetenschap nu vooral als sociaal-culturele praktijk. Universiteits- en wetenschapsgeschiedenis werden hierdoor beide onderdeel van de maatschappij- en cultuurgeschiedenis.

De Groningse historicus Klaas van Berkel pleitte in 2009 in zijn rede bij de aanvaarding van het ambt van Rudolf Agricola-hoogleraar ervoor de universiteitsgeschiedenis hier niet volledig in te laten opgaan.⁴ Wie universiteiten net zo beschouwt als andere maatschappelijke organisatie – advocatenkantoren, ziekenhuizen, reclamebureaus – gaat voorbij aan iets wezenlijks van de universiteit. Universiteiten zijn meer dan de optelsom van onderwijs, onderzoek, bestuur en beheer en het studentenleven. Universiteiten worden gekenmerkt door, wat hij noemt, ‘academisch leven’. Wetenschappers waren – en zijn – er over het algemeen van overtuigd dat de universiteit haar maatschappelijke taak het best kan vervullen als ze op enige afstand van de maatschappij wordt geplaatst. Dit wordt vanouds uitgedrukt in het ideaal van ‘academische vrijheid’. Die moet worden gedragen door een academische gemeenschap. In feite zijn onderwijs en onderzoek verbijzonderingen van het ‘academisch leven’ en moeten ook vanuit dat perspectief begrepen worden.

Om een dergelijke universiteitsgeschiedenis te schrijven, is meer nodig dan institutionele, intellectuele en sociale vormen van geschiedschrijving. Een aanvullende methode zoekt Van Berkel in de antropologie: door een analyse van gebruiken en gewoonten tracht hij te begrijpen waaróm de leden van de academische gemeenschap zich gedragen zoals zij zich gedragen. Het gaat hier bijvoorbeeld om de persoonlijke verhalen, herinneringen over inwijdingsrituelen in de laboratoria, omgang tussen de hoogleraren en studenten, en de grenzen tussen privé en professioneel.

Concluderend: Moderne universiteitsgeschiedenis laat zich op verschillende manieren, op verschillende niveaus schrijven. En zo gebeurt het ook aan de verschillende Nederlandse universiteiten. Een mooi resultaat van de nieuwe



⁴ Klaas van Berkel, *Academisch leven. Over geschiedenis, karakter en veerkracht van de Nederlandse universiteit* (Amsterdam 2009).

universiteitsgeschiedenis – dat de universitaire grenzen overstijgt – is de reeks *Universiteit & Samenleving* onder redactie van Leen Dorsman en de UvA-historicus P.J. Knegtman. De bundels die zijn verschenen in deze reeks handelen over thema's die op het eerste gezicht vooral eigentijds aandoen, maar die in de hele geschiedenis van de universiteiten een rol blijken te hebben gespeeld: onderwerpen als onderzoek in opdracht, internationalisering, en de relatie universiteit-politiek.⁵

VU-geschiedschrijving

Net als elders kent de Vrije Universiteit een traditie van geschiedschrijving in gedenkboeken. Zo verscheen bij het vijftigjarig bestaan *De Vrije Universiteit. Haar ontstaan en haar bestaan* van J.C. Rullmann, waarin de VU voornamelijk werd getekend als een 'geloofsstuk'. In 1955 en in 1979 schreef J. Roelink gedenkboeken vanuit een minder ideologisch perspectief, die toch een vergelijkbaar sfeer ademen.⁶ De films die we aan het eind van de middag gaan bekijken – uit dezelfde perioden: de jaren 1930, 1950 en 1970 -, geven iets weer van de sfeer die ook in deze boeken is terug te vinden.⁷

Ook aan de VU zijn we de gedenkboekenfase echter al lang voorbij. Sinds 1999 verschijnt de Historische Reeks VU onder verantwoordelijkheid van de Historische Commissie. Er verschenen verschillende faculteitsgeschiedenis, en boeken over aspecten van het academisch leven. Naast de reeks verschenen boeken over de Medische Faculteit, de geschiedenis van de Wijsbegeerte aan de VU, en meer. De historicus A.Th. van Deursen, tenslotte, schreef in opdracht van de Historische Commissie in 2005 een synthese in de



⁵ De reeks *Universiteit & Samenleving* verschijnt sinds 2006 bij Uitgeverij Verloren, onder redactie van L.J. Dorsman en P.J. Knegtman.

⁶ J.C. Rullmann, *De Vrije Universiteit. Haar ontstaan en haar bestaan. 1880-1930* (Amsterdam 1930); J. Roelink, *Vijfenzeventig jaar Vrije Universiteit 1880/1955. Gedenkboek bij het vijf en zeventig-jarig bestaan der Vrije Universiteit te Amsterdam* (Kampen 1955); J. Roelink, *Een blinkend spoor. Beeld van een eeuw geschiedenis der Vereniging voor wetenschappelijk onderwijs op gereformeerde grondslag 1879-1979* (Kampen 1979).

⁷ <https://www.geheugenvandevu.nl/hoofdmenu/beeld-en-geluid/films>

vorm van een jubileumboek ter gelegenheid van het 125-jarig bestaan: *Een boeksteen in het verzuild bestel*, vanuit de vraagstelling wat er terecht is gekomen van het neocalvinistische wetenschapsideaal van Abraham Kuyper.⁸

Zwaartepunten en thema's in het onderzoek de komende jaren

Wat ga ik hier de komende jaren nog aan toevoegen? Het is niet de bedoeling dat ik meteen zelf een nieuwe integrale geschiedschrijving van de VU ga publiceren. Dat is meer iets voor de verdere toekomst. Veel relevanter op korte termijn is om aspecten en periodes van de VU-geschiedenis opnieuw of voor het eerst te belichten vanuit hierboven genoemde perspectieven. Daarvoor zal het overigens nodig zijn ook opnieuw goed te kijken naar de zorg voor ons materiele erfgoed en de archieven.

De nadruk zal de komende jaren in ieder geval liggen op de relatief recente VU-geschiedenis, dat wil zeggen de periode vanaf de jaren vijftig. In die periode voltrokken zich grote veranderingen aan alle universiteiten. De universiteit transformeerde van een elite- in massa-universiteit, de positie van de hoogleraren veranderde, de radicale studentenbeweging kwam op en verdween weer, na een snelle groei van het budget volgde bezuiniging op bezuiniging, het bestuur werd geprofessionaliseerd, er werden grote nieuwbouwprojecten gerealiseerd, enzovoort. In de VU-geschiedschrijving is er echter vooral veel aandacht uitgegaan naar de veranderingen aan de theologische faculteit – en de religieuze veranderingen aan de VU in het algemeen –, maar de samenhang met deze bredere maatschappelijke ontwikkelingen is veel minder onderzocht; met name ook de vraag hoe de veranderingen zich aan andere faculteiten voltrokken.

Ook wil ik, en dat is een tweede punt dat hierbij aansluit, de VU-geschiedenis veel meer gaan inbedden in de bredere universitaire geschiedschrijving, en bespreken in samenhang en vergelijking met ontwikkelingen aan andere universiteiten, waarvoor ik graag de samenwerking zoek met (universiteits)historici aan andere universiteiten.

Het doel van dit alles is om meer inzicht te krijgen in de maatschappelijk en politieke krachten die de ontwikkelingen aan de universiteiten stuurden. Hierdoor hoop ik tegelijkertijd juist meer zicht te krijgen in het *eigen* karakter van de universiteiten. Reageerden universiteiten allemaal op vergelijkbare wijze? Bleef er eigenlijk nog wel iets over van het oude idee van een academische gemeenschap in een tijd waarin alle universiteiten steeds meer op elkaar gingen lijken?

⁸ A.Th. van Deursen, *Een boeksteen in het verzuild bestel. De Vrije Universiteit 1880-2005* (Amsterdam 2005). In hetzelfde jaar verscheen het publiëksboek: Ad Tervoort (red.), *Wetenschap en samenleving. Groei en ontwikkeling van de VU-familie in beeld* (Amsterdam 2005),

De VU is in die ontwikkeling een mooie casus, juist omdat de VU, met haar voortdurende discussies over haar (christelijke) identiteit en haar sterke binding met de samenleving, zich er zeer van bewust was dat er een spanning bestond tussen het fungeren als een onafhankelijke gemeenschap, en de sturing en vraag vanuit de samenleving en overheid. Zij heeft haar bestaan altijd moeten legitimeren.

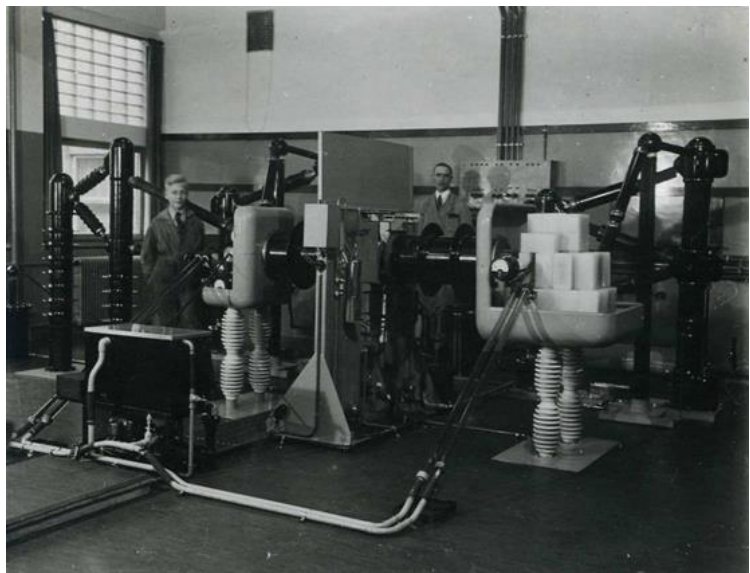
Deze discussies is nog altijd actueel. De vraag wat een universiteit is, hoe ze het beste bestuurd kan worden, bij hoeveel vrijheid ze het best functioneert, is bij alle onrust – en verontrusting – die er op dit moment is, steeds op de achtergrond aanwezig. Ik denk dat historische inzicht in de dynamiek tussen maatschappelijke inbedding en academische onafhankelijkheid ook relevant is in het huidige debat. Ik kom daar aan het eind op terug.

Hoe zou je een dergelijk program nu handen en voeten kunnen geven? Ik noem een aantal mogelijke onderzoeksonderwerpen en zal ze illustreren met enkele voorbeelden.

1.) De verhouding van de VU tot andere universiteiten

De VU is vanaf de stichting onderdeel geweest van het Nederlandse systeem van hoger onderwijs, maar meer dan andere universiteiten had ze het bestuur in eigen hand. Ze kon daardoor lange tijd ook relatief geïsoleerd opereren, en zich vooral richten op de gereformeerde zuil. Toch stemden universiteiten informeel allerlei dingen natuurlijk wel met elkaar af.

Vooraf met de komst van de Faculteit der Wis- en Natuurkunde in 1930 werden de contacten met andere universiteiten intensiever. In allerlei opzichten kwam er met de bèta's een nieuw soort wetenschap binnen de universiteit. Hun leven als wetenschapper speelde zich veel meer af buiten de muren van de eigen universiteit; zij identificeerden zich vooral ook met hun discipline. Toen Sizoo aan de VU de afdeling Natuurkunde ging opbouwen, deed hij dat in nauw overleg met de fysici van andere universiteiten. Hij koos als onderzoeksonderwerp voor radioactiviteit of kernfysica, niet omdat het iets gereformeerd had, maar omdat er nog geen ander laboratorium in Nederland in dit onderwerp gespecialiseerd was (en omdat het goedkoop was). Hij voegde zich naar de informele taakverdeling tussen de



universiteiten die toen al bestond en kreeg al snel allerlei taken binnen de natuurkundige gemeenschap.⁹

Dit verhaal over de Natuurkunde zou zich later, bij de stichting van andere afdelingen en onderzoeksrichtingen herhalen.

2.) *Wetenschapsbeleid en specialisatie vs. vrij onderzoek en vorming*

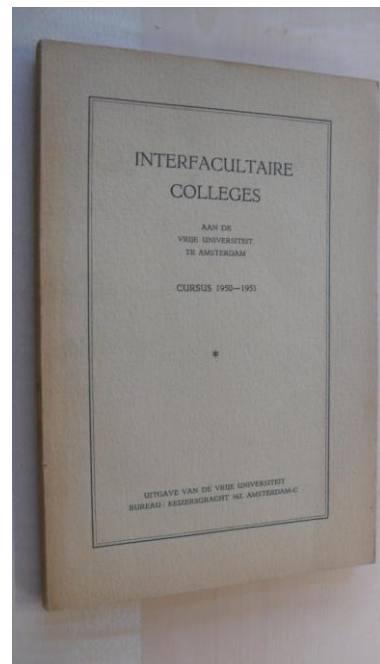
Na de Tweede Wereldoorlog werden de banden tussen de universiteiten nog hechter en zou steeds meer onderzoek landelijk gecoördineerd gaan worden. In 1946 richtten natuurkundigen de stichting voor Fundamenteel Onderzoek der Materie (FOM) op met de bedoeling natuurkundig onderzoek in Nederland te stimuleren en coördineren. Hiermee liepen de natuurkundigen voor op andere disciplines. Sizoo was hier van meet af aan nauw bij betrokken.

Ook kwam er nu geld via andere geldstromen bij de universiteiten terecht. Tijdens de Koude Oorlog werd door veel landen gewerkt aan het opzetten van zogenaamde ‘defensieresearch’, wetenschappelijk onderzoek gericht op militaire toepassingen. In Nederland werd de Rijksverdedigingsorganisatie opgericht (RVO); Sizoo werd in 1947 de eerste voorzitter van het bestuur van de organisatie. Later zou Sizoo ook nog directeur worden van een NAVO-instituut ten behoeve van de luchtverdediging.¹⁰

In het algemeen kan gezegd worden dat in de jaren vijftig het begin van zoiets als wetenschapsbeleid ontstond. Dit had zowel te maken met het steeds kostbaarder worden van apparatuur, maar ook met het idee dat universiteiten meer moesten inspelen op maatschappelijke behoeften. De discussie hierover was al vóór de oorlog gestart, maar zeker in de natuurkunde kreeg ze extra urgentie door de gebeurtenissen tijdens de oorlog. Men was meer bereid de wetenschap in dienst te stellen van de samenleving en de wederopbouw van het land en ‘georganiseerde wetenschap’, zoals die tijdens de oorlog had plaatsgevonden in Amerika, leek hiervoor noodzakelijk.¹¹

Dit betekende dat het onderzoek steeds minder vrij werd. Het had ook gevolgen voor de studies die steeds specialistischer werden.

Als reactie hierop begonnen universiteiten juist ook weer aandacht te vragen voor hun algemeen vormende taak. Er ontstonden initiatieven als *Studium Generale* en –



⁹ Flipse, *Hier leert de natuur ons zelf den weg* a.w. 58-60.

¹⁰ Flipse, *Hier leert de natuur ons zelf den weg* a.w, 137-139.

¹¹ Idem.

aan de VU – interfacultaire colleges. Universiteiten beschouwden zich nog steeds als ‘academische gemeenschap’ en er werd nadrukkelijk naar gestreefd een *civitas academica* te vormen.

Deze discussie over het belang van de ‘vormende’ taak van de universiteit zou later nog vele malen gevoerd worden. Onmiskenbaar werden opleidingen echter steeds specialistischer, minder vrij, en minder gericht op ‘algemene vorming’. Nader onderzoek moet uitwijzen hoe deze ontwikkelingen precies verliepen, en in hoeverre de VU hierin een eigen weg ging.

3.) *De VU als Amsterdamse universiteit*

Het karakter van een universiteit wordt ook bepaald door de stedelijke context waarin ze functioneert. In de meeste universiteitsgeschiedenissen wordt dan ook uitgebreid ingegaan op de relatie universiteit-stad. Een boek over de Universiteit van Amsterdam van P.J. Knegtman heeft zelfs de titel *Professoren van de stad*, waarbij wel moet worden opgemerkt dat de gemeentelijke Universiteit van Amsterdam een heel bijzondere relatie met de stad had.¹²

De band tussen de VU en Amsterdam lijkt minder hecht en in de VU-geschiedschrijving is hieraan dan ook nauwelijks aandacht gegeven. Sowieso ging de meeste aandacht altijd uit naar de (landelijke) gereformeerde context waarin de universiteit functioneerde. Echter, het zal duidelijk zijn dat de geschiedenis van de VU er heel anders zou hebben uitgezien als de VU op een andere plek had bestaan.¹³

De aanwezigheid van VU-hoogleraren en -studenten was zichtbaar in de stad, en de VU heeft ook altijd dankbaar gebruik gemaakt van alle mogelijkheden die de stad bood. Dat gold bijvoorbeeld ook voor de aanwezigheid van de gemeentelijke Universiteit, waarmee de verhoudingen meestal goed waren. Anderzijds zal het feit dat de VU altijd de ‘tweede universiteit’ van de stad was,



¹² P.J. Knegtman, *Professoren van de stad. Het Athenaeum Illustré en de Universiteit van Amsterdam, 1632-1960* (Amsterdam 2007).

¹³ Vgl. H.J. Brinkman, 'De VU van vroeger naar nu', *In de marge* 16 (2017), 10-16, aldaar 12.

ook iets gedaan hebben met het zelfbeeld, met name omdat de gemeentelijke universiteit altijd sterk ‘meebewoog’ met de gemeentepolitiek en stadscultuur, en de VU daartoe haar eigen positie moest bepalen.

Aanvankelijk concentreerde het academisch leven zich in het universiteitsgebouw, Keizersgracht 162, later kwamen daar de laboratoria in Zuid bij, en vanaf de jaren vijftig in een groeiend aantal andere gebouwen. In de jaren 50-70 verrees ook in fasen het VU-complex in Buitenveldert, gelegen aan de rand van de stad in een destijds rustige omgeving. Deze stap was nodig om de groeiende aantallen studenten op te vangen, en er waren veel betere onderzoeksfaciliteiten te realiseren. Nader onderzoek moet uitwijzen wat de VU er precies toe bewoog deze stap te zetten.

Verhuizen betekent echter altijd een breuk in de geschiedenis. De nieuwe situatie bood de VU echter ook de mogelijkheid zich later te profileren als een campusuniversiteit. Niemand had overigens kunnen voorzien dat de VU vijftig jaar later niet meer aan de rand van de stad, maar midden in het zakencentrum Zuidas zou liggen. Interessant is om nader te onderzoeken welke invloed dit heeft gehad op de wijze waarop de universiteit zich presenteerde.

4.) *Het studentenleven*

Een vierde onderwerp dat vraagt om nader onderzoek, is de geschiedenis van het studentenleven. Dat werk ik nu niet verder uit, maar ook hier gaat het om bestudering van het VU-studentenleven in de context van bredere ontwikkelingen in de studentencultuur. Men kan denken aan de verzuiling in het studentenleven – een ludieke uiting daarvan was het traditionele ‘gevecht om het biervat’ op het

museumplein tussen het VU-corps en de ‘roomse’ vereniging ‘Thomas’. Een ander interessant onderwerp is de afkomst van de VU-studenten: de VU lijkt lange tijd een meer ‘landelijke’ universiteit geweest te zijn dan andere Nederlandse universiteiten, waar ze later juist meer regionaal (Noord-Holland, Flevoland) georiënteerd was.



Verder kan gekeken worden naar de rol van studieverenigingen versus studentenverenigingen, de breuk in de jaren zestig en zeventig toen de traditionele corpora bijna verdwenen, maar zich toch weer herstelden; verschillen tussen de faculteiten, enzovoort.

5.) *De identiteit van de VU vanaf de jaren zestig*

De VU functioneerde in al deze verschillende contexten, maar zij wilde daarbinnen als een ‘bijzondere’ instelling functioneren. Dat wil zeggen: net als andere universiteiten wilde ze haar autonomie zo veel mogelijk bewaren, maar ze wilde daar ook een eigen invulling aangeven die haar juist onderscheidde van andere universiteiten. Dat betrof in de eerste driekwart eeuw vooral het streven om te werken binnen de kaders van de eigen neocalvinistische wereldbeschouwing, en dus in onderwijs en onderzoek expliciet aandacht te geven aan vragen met betrekking tot geloof en wetenschap. Hier is weliswaar het nodige over geschreven – tot en met het gedenkboek van Van Deursen uit 2005 – maar wat nog ontbreekt is een inbedding in internationale historiografie over geloof en wetenschap, zoals die met name in de Angelsaksische wereld bloeit. Juist buiten Nederland trekt deze kant van de VU-geschiedenis de aandacht. Zo noemt Joel Carpenter de stichting van de Vrije Universiteit ‘the most important framing event for Calvinist academic and intellectual life in North America today’.¹⁴ En velen zijn om die reden in de geschiedenis van de VU geïnteresseerd. Dat aspect wil ik dan ook zeker niet verwaarlozen.

Maar het ‘bijzondere’ karakter van de VU behelsde meer dan discussies over geloof en wetenschap. Een universiteit is, zo zagen we aan het begin, meer dan haar intellectuele prestaties. Het ‘academisch leven’ van elke universiteit heeft een eigen karakter, en dat gold ook voor de VU. ‘Identiteit’ wil ik dan ook opvatten in brede zin. Tot in de jaren 1950 werd die identiteit gestempeld door gereformeerde subcultuur, maar in de loop van de jaren zestig werd duidelijk dat de gereformeerde kaders voor velen niet meer voldeden. Men begon nadrukkelijk te zoeken naar een nieuwe identiteit voor de VU. Dit gebeurde, zoals gezegd, in een context van toenemende overheidsinvloed, groeiende studentenaantallen en zo meer.

De vraag is hoe de Vrije Universiteit in dit krachtenveld haar eigen weg ging. Meer dan andere universiteiten hechtte ze eraan haar identiteit op formules te brengen. Dit resulteerde in de jaren zeventig in de formulering van een nieuwe doelstelling met een oecumenisch-christelijk karakter. Daarin stond ‘het dienen van God en Zijn wereld’ centraal. Het kan interessant zijn om deze ontwikkelingen te vergelijken met die aan de

¹⁴ Joel A. Carpenter, ‘The Perils of Prosperity: Neo-Calvinism and the Future of Religious Colleges’, in: Paul J. Dovere (red.), *The Future of Religious Colleges* (Eerdmans 2002), 185.

andere confessionele universiteit in Nederland, de Radboud Universiteit, destijds de Rooms-Katholieke Universiteit Nijmegen. Van afstand lijken beide instellingen vergelijkbare ontwikkelingen door te maken. Er werd afstand genomen van oude idealen en de vraag was: wat nu? De uitkomst in Nijmegen was echter anders: daar werd in de statuten niet gekozen voor een nieuwe ideologische grondslag of een ‘theologische’ doelstelling, maar in algemene zin gesproken over verbondenheid met de (geschiedenis) van de Nederlandse katholieken.¹⁵

De nieuwe doelstelling van de VU definieerde daarentegen echt een nieuwe identiteit. Men nam niet alleen afstand van het oude om verder mee te waaien met de tijdgeest, maar zocht naar een verwoording van de nieuwe identiteit, die opnieuw zou kunnen inspireren. De geschiedenis van de periode daarna kan dan ook beter niet beschreven worden als het verval of het verwateren van de Calvinistische identiteit (zoals Van Deursen heeft gedaan). Dat is misschien een deel van het verhaal, maar het ging tegelijkertijd om pogingen een nieuwe identiteit, een nieuwe ‘eigen cultuur’, te vinden in een totaal andere situatie.

Natuurlijk waren er destijds wel critici van de nieuwe grondslag en doelstelling, maar toch konden heel verschillende mensen er wel mee uit de voeten. Iemand als Sizoo – inmiddels bestuurder van de VU-vereniging en behorend tot de ‘gevestigde orde’ – was enthousiast, maar dat gold ook voor jongere natuurkundigen. Wel ontstond er soms verschil van mening over de uitwerking ervan, met name over de vraag hoe de wetenschap eigenlijk het best ‘dienstbaar’ kon zijn aan wereld.

Een voorbeeld daarvan waren de discussies over *natuurkunde* en samenleving. Deze spitsten zich nogal eens toe op de kernwapenproblematiek. Johan Blok, hoogleraar biofysica schreef in deze periode het halve *VU-magazine* vol met kritische artikelen over kernwapens. Dit *VU-magazine*, overigens een uniek tijdschrift, was in



¹⁵ O. Schreuder, *Proeven van eigen cultuur. Vijfenzeventig jaar Katholieke Universiteit Nijmegen Deel 2: 1960-1998* (Nijmegen 1998), 257 n.101.

de jaren zeventig sowieso nogal links georiënteerd. Ook de latere rector Egbert Boeker, eveneens natuurkundige, heeft zich uitgebreid – en kritisch – beziggehouden met vragen rondom kernwapens en kernenergie. Onder zijn voorzitterschap werd op 20 januari 1981 in de VU-aula het eerste grote debat gehouden tussen leiders van een aantal politieke partijen en vertegenwoordigers van de vredesbeweging. Het zal duidelijk zijn dat dit soort opvattingen andere fysici juist niet konden bekoren. Theoretisch natuurkundige C.C. Jonker, Boekers promotor, werd er ‘kotsmisselijk’ van. En Sizoo – die in 1946 al populariserende artikelen over de atoombom had geschreven – vond dat Johan Blok met zijn artikelen in het *VU-magazine* ‘de faculteit te schande had gemaakt’.¹⁶

Dit is een voorbeeld waaruit blijkt dat het niet makkelijk was de nieuwe doelstelling in de praktijk te laten functioneren. De gewenste ‘nieuwe identiteit’ van de VU kwam niet vanzelf tot stand, zo blijkt ook uit de verslagen van studiedagen en congressen die werden georganiseerd. Een van de redenen daarvoor was de gepolariseerde sfeer van de jaren zeventig waarin elk meningsverschil werd vertaald in partijpolitieke tegenstellingen. Toch gebeurden er ook dingen die breder werden gedragen: zo was de VU zeer actief op het gebied van ontwikkelingsamenwerking, wat mooi is beschreven door Gerard Thijs in zijn boek *Kleine luyden in ontwikkeling*. Lange tijd heeft de VU zich hiermee geprofileerd.¹⁷

Ook in de jaren tachtig, waarin de overheid met steeds meer beperkende maatregelen kwam (Taakverdeling & Concentratie, Selectieve Krimp & Groei, etc.) bleven discussies over ‘identiteit’ terugkomen en achtereenvolgende rectores hebben hierover ook hun licht laten schijnen. En los van de formele ‘bezinning’ lijkt zich toch iets als een eigen VU-sfeer te hebben ontwikkeld: een ‘onmiskkenbare VU-cultuur’ is een term die herhaaldelijk valt in, bijvoorbeeld, de interviewbundel *Gesprekken over honderd jaar Vrije Universiteit* van G. Puchinger.¹⁸ Collegevoorzitter Harry Brinkman deed in 1992 een poging die ‘identiteit’ nader onder woorden te brengen.¹⁹ Het is zaak de komende periode met de hoofdrolspelers terug te blikken op de ontwikkelingen in de afgelopen decennia.

¹⁶ Flipse, *Hier leert de natuur ons zelf den weg* a.w., 195-197.

¹⁷ Gerard Thijs, *Kleine luyden in ontwikkeling. De Vrije Universiteit en de Derde Wereld 1955-2005* (Zoetermeer 2005).

¹⁸ G. Puchinger, *Gesprekken over honderd jaar Vrije Universiteit* (Delft 1980).

¹⁹ H.J. Brinkman, *Identiteit van de Vrije Universiteit. Beschouwing bij de opening van de cursus 1992-1993 aan de Vrije Universiteit op 7 september 1992* (Amsterdam z.j. [1992]).

Tot slot

Er is in het afgelopen decennium opnieuw veel veranderd in en rondom de universiteiten. Universiteiten staan onder druk van een sterk sturende overheid en zijn tegelijkertijd steeds afhankelijker van de markt, waardoor de vrijheid van zowel onderwijs als onderzoek steeds meer onder druk staat. Terecht stellen critici dat het hier om meer gaat dan organisatorische aanpassingen. De idee van de universiteit zelf staat ter discussie en ook de wetenschap verandert hierdoor.

Indirect kan de universiteitsgeschiedenis aan deze actuele discussie een bijdrage leveren. De geschiedenis leert dat de universiteit altijd aan veranderingen onderhevig is geweest, altijd gestuurd werd door maatschappelijke krachten. De ivoren toren heeft nooit bestaan, en dit relativiseert zorgen over de huidige veranderingen. Aan de andere kant hebben universiteiten altijd het best gefunctioneerd op enige afstand van de maatschappij. Dáár worden studenten gevormd en wordt wetenschap beoefend. Dat gebeurde in de verschillende periodes van het bestaan van de universiteit over op grond van heel verschillende waarden en motieven: vorming tot goede burgers, het dienen van God, vooruitgangsgeloof, behoud van culturele waarden, of de hoop op technische toepassingen. Natuurlijk zijn *rankings* en outputscores die vandaag het beleid mede bepalen, belangrijk, maar die kunnen nooit de idee van een universiteit dragen. Een kritische blik vanuit de geschiedenis is hier op zijn plaats. Klaas van Berkel constateert overigens dat Nederlandse universiteitshistorici zich niet vaak in de actuele debat mengen en vervolgt: ‘Hoe komt dat? Zijn deze historici, die meestal in dienst zijn van een universiteit en vooral over hun eigen universiteit schrijven, huiverig om zich kritisch uit te laten? Maar wat is dat dan voor een universiteit die moeite zou hebben met kritiek en reflectie?’²⁰ Het lijkt mij dat een universiteit juist van haar universiteitshistoricus mag verwachten dat deze zich, gevraagd en ongevraagd, (kritisch) betrokken toont bij huidige ontwikkelingen.

Een tweede opmerking is dat de Vrije Universiteit wat mij betreft best wat zelfverzekerder met haar eigen geschiedenis mag omgaan. Ik hoop er in ieder geval aan bij te dragen dat dit verleden bekend blijft, wat ook mijn opdracht is. Het VU-verleden kan vervolgens een rol spelen in de discussie over de koers van de universiteit. Dat betekent niet dat je terug wilt naar vroeger – of dat nu de Kuyperiaanse VU is, of juist de VU van de jaren zeventig – , discussies wilt beslechten met een verwijzing naar het verleden, of discussies nog eens over moet gaan doen. Het is anderzijds ook niet nodig je tegen vroeger af te zetten. Terecht wijst de VU in haar instellingsplan op haar van ouds hechte wortels in de samenleving, haar rol in de emancipatie, en haar traditie van reflectie op grondvragen in de wetenschap.²¹ Maar zonder kennis van de geschiedenis

²⁰ Klaas van Berkel in *BMGN* 126 nr. 3 (2011), 121-122.

²¹ *Instellingsplan 2011-2015. VU is verder kijken* (Amsterdam 2010)

blijven dit lege termen. Ik hoop door mijn onderzoek, en het organiseren van publieksactiviteiten samen met allerlei anderen binnen de VU, deze en andere aspecten van het VU-verleden weer present te stellen.

Tenslotte: ik dank het College van Bestuur voor het instellen van de functie van universiteitshistoricus. Ik dank de Historische Commissie en de Faculteit Letteren voor het in mij gestelde vertrouwen. Ik hoop op een goede samenwerking en veel input van iedereen die zich betrokken voelt bij de geschiedenis van de VU. Ik dank u voor uw aandacht.

Ab Flipse, 20 juni 2013